

2. Мізецька В. Я., Васильєва Г. В. Англомовні запозичення та особливості їх вживання у німецькомовному публіцистичному тексті // Вісник ХНУ. – Сер. Романо-германська філологія. – Харків: Константа. – 2000. – № 500. – С. 281–287.
3. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Інститут української мови НАН України. – К., 1996. – 48 с.
4. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социалингвистику. – М.: Высшая школа, 1978. – 216 с.
5. Юсселер М. Социалингвистика: Пер. с нем. – К.: Вища школа, 1987. – 197 с.
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: БРЭ, 1998. – 685 с.
7. Duden in 12 Bänden. Band 5: Das Fremdwörterbuch. – Mannheim et al.: Dudenverlag, 1990. – 832 S.
8. Wills W. Inter- – Zur Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache // Muttersprache. – 1999. – Н. 2. – S. 124–135.

УДК 811.111'25.001.11:33

Дуда О. І.
(Тернопіль)

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Терминоведческие исследования отраслевых терминосистем не содержат достаточно исчерпывающей картины взаимосвязи терминологизации и перевода терминологизированных единиц. Эта проблема рассматривается в докладе и предлагаются пути решения задач адекватного перевода терминов языка оригинала языком перевода. Результаты получены на конкретном языковом материале – профессиональной лексики англоязычных экономических текстов.

Terminology studies of the term-systems in different spheres do not contain exhaustive account of the terminologization and translation studies interdependence. The present paper provides some insights into the problem and also discusses the solution of the term translation adequate task. The results are obtained within the sublanguage material of the economic English texts.

Свідомість людини групує загальноновживані слова на понятійні поля, лексико-семантичні групи, тематичні ряди. Однак терміносистема будь-якої субмови містить переосмислені загальноновживані слова, що є проявом вторинної номінації. У термінознавстві висловлюється думка про те, що формування термінології шляхом переосмислення значення загальноновживаного слова характерне для раннього етапу розвитку термінології [2, 100]. Деякі дослідники вважають спосіб семантичної деривації малопродуктивним для сучасної термінології, хоча і традиційним [16, 157].

© Дуда О. І., 2003

Різні підходи до розуміння семантичної деривації породжують різне бачення її типів. Так, Н. Шашкіна і Л. Дружиніна поділяють терміни, утворені семантичним способом, на три групи. До першої вони відносять загальноновживані слова, переосмислені на основі подібності форми і функції; до другої – терміни, що перейшли з інших терміносистем в результаті різного роду зсувів у їх значеннях; до третьої – терміни, значення яких експлікувались на основі функціональних ознак [16, 157]. Аналогічної класифікації процесів семантичної деривації (в будівельній термінології) дотримується З. Глядчишина [1, 16].

Дослідники інших галузевих термінологій (наприклад, обчислювальної техніки та радіотехнічної) класифікують семантичну деривацію за типами: 1) уточнення значення загальноновживаного слова; 2) звуження значення загальноновживаного слова; 3) перенесення значення за аналогією понять: а) технічною; б) зовнішньою; в) функціональною; 4) перенесення значення за суміжністю [7, 7; 13, 7].

У галузевій термінології машинознавства та загального машинобудування терміни, утворені від загальноновживаних слів, диференційовано на: 1) терміни, утворені за зовнішньою подібністю; 2) терміни, утворені за подібністю функцій; 3) терміни, утворені за зовнішніми ознаками та функціями одночасно; 4) слова, які вживаються на основі асоціативності і які стали омонімами до загальноновживаних слів [9, 109].

Щодо творення абстрактних термінів, то О. Микитюк розрізняє: 1) метафоричну зміну найменування; 2) метонімічну зміну найменування; 3) функціональну зміну найменування [11, 138–139].

В окремий тип семантичної деривації дослідники української лексики з інформатики виділяють транстермінологізацію (перенесення готового терміна з однієї дисципліни в іншу з повним або частковим його переосмисленням) [3, 155].

Дослідники метамови обчислювальної техніки та журналістської термінології розглядають термінологізацію як запозичення із загальнолітературної мови [12, 120; 15, 12]. Номінацію нових понять вони пов'язують із перенесенням за різними асоціаціями (за суміжністю, подібністю і т. ін.). Дослідники радіоелектронної термінології Т. Козланюк та О. Полташевська простежують у процесі термінологізації, крім метафоризації, звуження та розширення значень, ще й конверсію [5, 151].

Дослідники-термінознавці, незважаючи на різницю у підході до видів термінологізації, зазначають наявність певної спільної риси між об'єктом термінування і предметом, чия назва використовується як термін. Більше того, Е. Скороходько вважає, що термінологізація загальноновживаного значення використовується тільки для номінації предметів, оскільки поняття про конкретні предмети мають більше точок зіткнення [14, 19]. Аналіз термінознавчих досліджень показав, що вони не містять достатньо вичерпної картини взаємозв'язку термінологізації з теорією та практикою перекладу, а тому слід констатувати, що потреба в додаткових результатах, отриманих на конкретному мовному матеріалі, існує.

Розглядаючи терміни як певний пласт загальнолітературної лексики, як фактову підмову, ми стикаємось із рядом труднощів у розумінні того, що таке

термін. Перш за все виникає питання, чи є термін словом чи значенням слова. Дане питання з'являється у зв'язку з тим, що значна частина загальнолітературних слів включає у склад своєї смислової структури поряд із загальноновживаними значеннями значення термінологічні. Лінгвісти, котрі досліджують термін у складі його терміносистеми, приймають слово у такому термінологічному значенні за самостійну одиницю терміносистеми [6, 17; 8, 116; 10, 59]. Наприклад, слово *loan* має як другорядне термінологічне значення економічної сфери *позика*. Саме у цьому значенні спеціальні словники фіксують це слово як термін. Загальноновживане слово *kerb* у неспеціальному словнику має значення узбіччя, край тротуару. У фінансовому бізнесі воно слугує терміном для позначення тих угод, які укладались у той час, коли біржа вже не працювала.

Подібні терміни в межах терміносистеми не асоціюються зі складовими понятійного поля загальноновживаних слів, звідки вони були запозичені. Але повністю ці зв'язки не розриваються. Саме тому перекладач відчуває тиск значення загальноновживаного на термінологічний смисл. Цей тиск має позитивне значення: завдяки внутрішній формі терміна перекладач не тільки краще уявляє реалію, але й краще запам'ятовує спеціальне значення колишнього загальноновживаного слова. Образний зв'язок з часом може стертися, але забутий термін значно швидше заактуалізується в пам'яті кореляцією змісту терміна із значенням ідентичного загальноновживаного слова. Цілком справедлива думка Тараса Кияка, який зазначає, що перекладачеві неспеціалісту у цьому разі може стати в пригоді його філологічна освіта, знання асоціативних зв'язків термінологічних морфем, афіксальні особливості термінів [4, 306].

Подолання семантичних невідповідностей під час перекладу англійської економічної літератури передбачає вироблення логічної методики усунення семантичної неадекватності. Адекватний переклад вимагає проведення зіставного аналізу лексики мови оригіналу та мови перекладу з метою виявлення закономірних кореляцій між ними.

На основі результатів зіставного аналізу відібраних термінологічних одиниць англійської та української мов можна виділити три типи семантичних невідповідностей залежно від ступеня їх адекватності:

- 1) повна відповідність: терміну мови оригіналу завжди відповідає один постійний еквівалент мови перекладу: *cash* – готівка; *bank* – банк; *long-term* – довготерміновий;
- 2) часткова відповідність: терміну мови оригіналу відповідає декілька лексико-семантичних варіантів мови перекладу: *long* – а) особа, що має більше цінних паперів, ніж необхідно для виконання укладених угод; б) спекулянт, що грає на підвищення; с) довготермінова державна облігація Великобританії; *gap* – а) брак фінансових ресурсів; б) розірвання термінів між активами та пасивами; с) ціновий розрив внаслідок відсутності ринкових угод; д) невідповідність рівнів відсоткових ставок з активів та пасивів банку;
- 3) повна невідповідність: терміни мови оригіналу не мають відповідності у словниковому складі мови перекладу. Сюди слід віднести, на нашу думку: а) реалії: *General Accounting Office* – Головне бюджетно-контрольне управ-

ліття США; *Greek drachma* – грецька драхма; б) усталені термінологічні словосполуки: *golden boys* – випускники університетів США, найняті брокерами та банками для проведення операцій на фондовому ринку; с) складні слова різноманітних типів: *G-7 countries* – група семи (провідні країни Заходу: Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, США, Франція, Японія).

Методика усунення семантичної неадекватності передбачає можливість враховувати два типи термінологізованих одиниць, що різняться основними лексико-семантичними особливостями та різними видами семантичного термінотворення.

Перший тип термінів – це колишні загальноновживані слова, термінологізація яких здійснена шляхом збагачення побутового поняття, шляхом наукової конкретизації семантичної структури загальноновживаного слова у межах одного і того ж самого денотату. Такі загальноновживані слова у ролі термінів відрізняються сферою вживання та виконуваною функцією. Як термінам їм відповідає дефініція з точнішими і конкретнішими параметрами змісту відповідних понять. Основою цього типу термінів є слова широкої семантики, які номінують різні абстрактні поняття. Семантичні кордони загальноновживаних слів зазнають наукової конкретизації тільки у випадку зміни сфери функціонування. До цього типу термінів ми відносимо одиниці типу *acceptance, accomodation, advance, amortization, balance, bank, bargin, barrowing, cash, exchange, credit, finance, fund, lend, money, market, stock etc.* Термінологічне поняття, позначене такою лексичною одиницею, є ширшим, а побутове відповідно вузьчим; диференціація та поглиблення семантичних структур цих одиниць відбувається на рівні сем в результаті зміни сфери функціонування. Якщо тлумачення загальноновживаного слова набуває додаткових сем на позначення спеціальних ознак економічної реальності, то воно перетворюється на дефініцію, а дефінітивна функція є функцією, яку виконують терміни, на відміну від номінативної, яку виконують загальноновживані слова.

Так, загальноновживана лексема *money* тлумачиться у Longman Dictionary of Contemporary English як *coins stamped from metal or printed on paper & accepted when buying & selling*. Дефініція цієї одиниці з основних фінансових категорій включає такі семи як *money as a unit of account* (гроші як одиниця обліку); *money as security* (гроші як застава); *money as store of value* (гроші як засіб збереження); *money as veil* (гроші як ціннісна оболонка).

Отже, побутове поняття, позначуване загальноновживаною лексемою *money*, вливаючись у понятійну структуру фінансової базової категорії *money*, сполучається з нею в межах того самого мовного знака. Велика потенційність можливостей загальноновживаних лексем першого типу вживатися у функції економічних термінів зумовлена двома факторами: 1) специфікою їх номінативної функції; 2) специфікою змісту побутового поняття, а саме – високим ступенем його абстрактності. Основний семантичний структурний компонент, спільний для лексеми першого типу і для потенційного терміна, містить термінологічну ознаку, на основі якої розвивається понятійний зміст наукового поняття. Таким спільним семантичним компонентом для загальноновживаної лексеми *money* і для терміна *money* є дві семи: «засіб платежу» та «міра вартості».

Оскільки термінологізація лексем першого типу пов'язана перш за все зі зміною сфери функціонування, такий вид семантичного термінотворення вважаємо функціональним. Саме в результаті зміни сфери функціонування та стилістичної приналежності в семантичній структурі лексем першого типу з'являються нові семи, які позначають спеціальні ознаки, котрі дають можливість колишній загальноживаній лексемі виконувати не номінативну, а дефінітивну функцію. Такі терміни, що з'явилися в результаті першого типу семантичного термінотворення, не створюють труднощів під час перекладу економічних текстів завдяки високому ступеню семантичної відповідності.

Другий тип семантичного термінотворення пов'язаний з переосмисленням загальноживаних одиниць для позначення спеціальних економічних понять. Оскільки суб'єкт номінації, пізнаючи дійсність, сприймає нове через відоме і засвоєне старе за допомогою інваріантних стійких ознак, то у процесі пізнання виділене наукове поняття може нагадувати побутове однією з цих ознак. У такому випадку мовець розв'язує завдання номінації наукового поняття шляхом переосмислення основного значення номінативної одиниці.

Вибір за основу порівняння ознаки денотату, номінованої прямим значенням відповідного загальноживаного слова, передбачає осмислення характеру зв'язку між предметами чи явищами екстралінгвістичної дійсності. Яскравість, образність, наочність вербальної ознаки, обраної суб'єктом номінації, складає основу семантичного механізму формування термінологічного значення. При цьому, як показують спостереження, у слова з порівняно простою семантичною структурою є більше шансів стати терміном.

Наприклад, релевантна сема лексеми *bear*, на основі котрої розвинулось переосмислене термінологічне значення – *інвестор, що грає на пониження курсу валюти, цін, товарів, облігацій* – входить до семантичної структури цієї загальноживаної одиниці потенційно: *важка хода ведмедя*. «Ведмеді» грають, «втоптуючи» рівень цін, а «бики» грають на підвищення цін. Здатність бика різко підняти щось рогами стала тією релевантною семою, котра передбачалась потенційно в структурі лексеми *bull*.

Особливістю формування термінологічного значення в результаті другого типу семантичного термінотворення є те, що в семантичній структурі колишнього загальноживаного слова актуалізується не головна, провідна ознака номінативного значення, а другорядна, котра, проте, є найстійкішою у семантичному переосмисленні. Так, термін *snake* має значення *системи узгоджених коливань курсів ряду валют європейських країн*. Очевидно, що в процесі формування термінологічного значення актуалізувалася семантично другорядна ознака зовнішньої подібності тварини із кривою коливань валют.

Переклад термінологізованих одиниць другого типу, на відміну від першого, викликає певні труднощі. Головна з них полягає в тому, що переклад термінологізованої одиниці, що з'явилася у терміносистемі внаслідок переосмислення, додає економічному тексту певної образності, емоційного забарвлення. Раніше проявлялась тенденція залучення нейтральної лексики до перекладу або описових конструкцій, які розкривають суть спеціального поняття. Але заміна «мета-

фори-терміна» нейтральною лексикою не завжди буває адекватною, а описовий метод перекладу страждає нагромадженням. Зараз спостерігається тенденція до збереження метафоризованого терміна, тобто до буквального перекладу, хоча зазвичай такий термін береться в лапки: *snake* – «валютна змія»; *tiger bonds* – цінні папери «тигр»; *veil of money* – «грошова вуаль».

Таким чином, для вирішення проблеми адекватності перекладу термінологізованих одиниць мови оригіналу мовою перекладу слід, на нашу думку, врахувати:

- 1) спосіб семантичного термінотвору, в результаті якого термін з'явився у терміносистемі для номінації спеціального поняття;
- 2) семантичну відповідність у кожному окремому випадку;
- 3) екстралінгвістичну детермінованість термінів мови оригіналу, що не мають відповідності у мові перекладу;
- 4) вибір оптимального способу перекладу: описовий, калькування, трансформаційний, встановлення еквівалента (постійний чи контекстуальний).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язані із врахуванням сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що є передумовою досягнення адекватного перекладу будь-якого тексту взагалі та економічного зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глядчишина З. М., Шашкіна Н. І. Презентація термінологічної лексики, створеної засобом семантичної деривації, на заняттях з іноземними студентами та аспірантами // Теорія та прагматика термінологічної лексики. – К.: НМК ВО, 1991. – С. 16–17.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
3. Заверико Н., Хейлік Т. Роль транстермінологізації у формуванні української лексики з інформатики // Тези ІІ МНК «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: ЛПІ, 1993. – С. 155–156.
4. Кияк Т. Р. Термінологія і науково-технічний переклад // Дискурс іноземної комунікації (колективна монографія). – Львів: Вид-во Львівського нац. унту імені Івана Франка, 2001. – С. 306–309.
5. Козлянюк Т., Полташевська О. Зіставно-типологічний аналіз української та англійської радіоелектронної термінології в практиці перекладу // Тези І МНК «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: ЛПІ, 1992. – С. 151–153.
6. Коновалова Е. Д. Сопоставительный этимологический и контекстуальный анализ термина и обиходного слова в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / ЛГПИ им. Герцена. – Л., 1964. – 18 с.
7. Кочан И. Н. Именное словообразование в системе украинской технической терминологии (на материале радиотехники): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – К., 1987. – 18 с.

8. *Ланюк Е. Т.* До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалі німецької торгово-економічної лексики ранньо-нововерхньонімецького періоду): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 1971. – 278 с.
9. *Литвин О.* Загальноживана лексика – джерело поповнення термінологічних систем // Тези II МНК «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: ЛПІ. – 1993. – С. 107–109.
10. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Из-во АН СССР, 1961. – 158 с.
11. *Микитюк О.* Абстрагування й узагальнення в процесі термінотворення // Тези II МНК «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: ЛПІ, 1992. – С. 137–139.
12. *Нечитайло О. І., Нечитайло О. В.* Запозичення із загальнолітературної мови як засіб термінотворення у метамові обчислювальної техніки // Тези доповідей МНК «Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць». – Чернівці: ВНДІКІ Держстандарту СРСР. – 1991. – С. 120–121.
13. *Осадчук М.* Творення українських термінів з обчислювальної техніки семантичним способом // Тези II МНК «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: ЛПІ, 1993. – С. 100–102.
14. *Скорородько Э. Ф.* Вопросы перевода английской технической литературы (перевод терминов). – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1963. – 92 с.
15. *Харченко О. В.* Особливості розвитку сучасної журналістської термінології англійської мови (1960–1990): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 19 с.
16. *Шашкина Н. И., Дружинина Л. В.* // Тезисы докладов участников Республ. конф. «Проблемы научно-технического перевода и извлечение информации из зарубежных источников». – Ташкент: УГПСНИИО СССР, 1990. – С. 156–157.

УДК 81'25:[811.111+811.161.2/.1]

Литвак С. Я.
(Запоріжжя)

ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНТРАСТИВНОЇ ГРАМАТИКИ ДЛЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ

Статья посвящена анализу грамматических соответствий английского и украинского/русского языков и применению его результатов в теории и практике перевода.

The article deals with the analysis of grammatical correspondences in English and Ukrainian/Russian and using its results in translation theory and practice.

Питання про співвідношення контрастивної лінгвістики і теорії перекладу має велике теоретичне і практичне значення як для самих цих взаємопроникних

© Литвак С. Я., 2003

наук, так і для методики навчання іноземних мов і перекладацької діяльності. Воно давно привертає увагу дослідників. І в останнє десятиліття з'явилися роботи, в яких відображені деякі аспекти цього питання [17; 7; 9; 4; 10].

У зв'язку з тим, що впродовж півстоліття погляди на характер зв'язків між контрастивною лінгвістикою і теорією перекладу змінювалися, доцільно зупинитися на основних положеннях, які у наш час є загальноприйнятими або набули найбільшого розповсюдження в лінгвістиці та перекладознавстві.

Взаємозв'язок контрастивної лінгвістики і теорії перекладу є загальновизначним. З одного боку, «будь-яке порівняння двох мов передбачає розгляд їх взаємної перекладності» [18, 18]. З іншого боку, переклад являє собою особливий вид зіставлення мов [15, 47]. Це зумовлено самою природою перекладацького процесу – тим, що перекладач, «свідомо чи інтуїтивно, зіставляє одиниці двох мов, визначаючи ступінь їх еквівалентності» [6, 5].

Однак контрастивна лінгвістика і теорія перекладу характеризуються різним підходом до зіставлення мовних одиниць. У теорії перекладу воно здійснюється на основі їх семантичної еквівалентності – незалежно від їх належності до певного рівня мовної структури [1, 9]. Через це адекватний переклад може служити критерієм тільки контекстуальної (мовленнєвої) еквівалентності. Що ж до контрастивної лінгвістики, то її цікавлять формально-мовні відповідності (міжмовна еквівалентність) [11, 29].

Разом з тим часткова теорія перекладу, спираючись на положення контрастивної лінгвістики, встановлює існуючі в двох мовах лексичні, граматичні, стилістичні відповідності та розходження і підказує можливі способи перекладу. Хоча переклад – це творчий процес і багато перекладацьких трансформацій потребують індивідуального рішення, в ряді випадків перекладач може скористатися рекомендаціями часткової теорії перекладу, заснованих на даних контрастивної лінгвістики.

У теорії і практиці перекладу важливе місце займають граматичні проблеми. Для здійснення граматичних трансформацій перекладач, перш за все, повинен знати граматичні відповідності та розходження між мовою оригіналу і мовою перекладу. Не випадково Р. О. Якобсон підкреслював, що поряд з двомовними словниками, для теорії і практики перекладу необхідні двомовні граматики, «в яких зазначалося б, що поєднує і що розрізняє цю пару мов у виборі і розмежуванні граматичних категорій» [18, 19]. Слід відзначити, що контрастивні граматики так відносяться до перекладу, як мова до мовлення [17, 88].

Питання про прикладне значення контрастивної граматики для теорії і практики перекладу з англійської мови на українську і російську ще не було предметом спеціального дослідження.

Метою нашої роботи є аналіз граматичних відповідностей англійської та української/російської мов та їх застосування у практиці перекладу. Ця мета зумовила вирішення таких завдань: 1) класифікація однойменних граматичних відповідностей мови оригіналу і мови перекладу; 2) аналіз гомогенних однойменних граматичних відповідностей та їх використання в перекладі; 3) аналіз гетерогенних однойменних граматичних відповідностей та їх використання в перекладі;